

9.4. Вплив трансформаційних процесів у податковій системі на стан фінансової безпеки домогосподарств

За сучасної економічної системи, домогосподарства характеризуються тісними взаємозв'язками з іншими суб'єктами господарювання, що проявляється у ході формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. Фінансові ресурси домогосподарств є важливим елементом стабільного функціонування держави, адже, саме вони відображають кінцевий результат процесів та трансформацій, що проводяться у економічній системі країни. Домогосподарства, хоча й не виокремлюються у самостійний суб'єкт податкових правовідносин, однак саме за допомогою аналізу доходної та видаткової частин бюджету домогосподарств можна дійти висновку про вплив змін у податковій системі на процеси формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств, що у загальному підсумку відображається на фінансовому стані домогосподарства.

Витрати домогосподарств знаходяться в прямій залежності від змін у сфері непрямих податків. Ставки таких значних податків як податок на додану вартість (ПДВ) та акцизний податок до 2015 року не змінювалися, разом з тим, зростання темпів інфляції, кризові явища 2015 року, зростання цін на комунальні платежі, викликані зростанням тарифом на газ і електроенергію для населення, призвели до знецінення грошових доходів і необхідності збільшення витрат домогосподарств на забезпечення життєдіяльності.

Варто зауважити, що відповідно до змін внесених до Податкового кодексу України, у 2015 р відбулося зростання ставок на акцизний податок, що знайшло відображення в зростанні цін товарів підакцизної групи – за підсумками лише 2015 року ціни на алкогольні напої та тютюнові вироби зросли на 16,5%, що, відповідно, впливає на збільшення витрат населення при незмінному обсязі споживання і негативно позначається на фінансовому стані домогосподарств.

Зміни, пов'язані в першу чергу зі вступом в силу норм ПКУ щодо оподаткування нерухомого майна, прогресивної ставки податку на доходи фізичних осіб і з введенням воєнного збору,

також впливають на зменшенні фінансових ресурсів домогосподарств, навіть при стабільності одержуваних доходів, що негативно позначається на їх фінансовому стані в силу зменшення потенційних ресурсів розвитку при незмінній дохідній базі¹.

Так чи інакше, з огляду на роль домогосподарств як кінцевого споживача товарів та послуг, трансформації податкових умов функціонування інших суб'єктів та проваджуваної загальнодержавної податкової політики обумовлюють зміни фінансового стану домогосподарств.

Моніторинг змін фінансового стану домогосподарств дає змогу визначити та оцінити стан фінансової безпеки домогосподарств. Відповідно до існуючих у науковій літературі напрацювань фінансова безпека домогосподарства визначається як «такий фінансовий стан домогосподарств, для якого характерна стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність реалізовувати фінансові інтереси всіх членів домогосподарства та забезпечувати їм гідний рівень життя»².

Відповідно до існуючої Методики оцінки рівня економічної безпеки в Україні законодавчо не визначені показники оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств. Натомість існуюча методика оцінювання та визначення економічної безпеки містить показники, які безпосередньо мають відношення не лише до домогосподарства, як соціального утворення, але й як до учасника фінансових процесів, що здатен не лише зазнавати впливу, але й впливати на розвиток економічної системи. Соціальна безпека є тією складовою, що дає змогу прослідувати зміни загальної ситуації щодо життя населення країни.

Відповідно до діючих на сьогодні Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України соціальна безпека визначається як – «стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти

¹ Налоговая реформа в Украине и республике Беларусь: аналитические исследования: монография / под ред. В. Г. Барановой, О. Е. Дубовик, Е. Ф. Киреевой. – Харьков: Издательство «Диса плюс», 2016. – с.219-220

² Зварич М. С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств/ М. С. Зварич// Науковий вісник ХДУ. Серія Економічні науки. – 2015. – №15. – Ч. 1. – с. 132

розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни»³. Таке визначення орієнтує на сприйняття показника з точки зору узагальненого підходу, за яким оцінюється змога держави створити та реалізувати певні умови для повноцінного розвитку кожного громадянина.

Аналіз індикаторів, на основі яких розраховується рівень соціальної безпеки країни, дає змогу дійти висновку, що певна їх частина формує інформаційно-аналітичне поле, не лише для узагальнення та формування стану розвитку держави, але й становить підґрунтя для моніторингу фінансового стану домогосподарств, не лише як складових загального розвитку країни, але й як окремого та самостійного суб'єкта економічних відносин⁴.

Безперечно, у процесі свого функціонування та побудови фінансових відносин, домогосподарство зазнає впливу зовнішнього середовища, а саме тих умов, що має створити держава. Поряд з тим, ці умови можливо оцінити, зокрема з позиції моніторингу та дослідження процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Така оцінка становить підґрунтя для дослідження змін фінансового стану та формування висновків про рівень фінансової безпеки домогосподарств.

До складу показника соціальної безпеки, відповідно до методичних рекомендацій, що діють в Україні, входить розрахунок показників, що дають змогу оцінити стан формування фінансових ресурсів домогосподарств через рівень спроможності домогосподарств забезпечити власне існування за рахунок отримуваних доходів (порівняння показників заробітної плати з встановленим показником прожиткового мінімуму), а також оцінити стан розподілу фінансових ресурсів (дослідження

³ Наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013р. №1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

⁴ Коцюрубенко Г. М., Іоргачова М. І. Соціальна безпека як індикатор фінансового стану домогосподарств / Г. М. Коцюрубенко, М. І. Іоргачова // Актуальні проблеми економіки та менеджменту: теоретичні і практичні аспекти: тези доп. V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький-сміт. Сатанів, 12-14 трав. 2017 р. – Хмельницький: – ХНУ, 2017. – с. 84-86

питомої ваги витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств).

Означені показники можуть бути використані для дослідження фінансового стану домогосподарств як всієї території так і окремих регіонів.

Поряд з тим, аналіз низки інших показників, що входять до складу розрахунку рівня соціальної безпеки, дають змогу оцінити вплив опосередкованих факторів на фінансовий стан домогосподарств. Так, зокрема, оцінювання тенденцій та обсягу видатків на охорону здоров'я та освіту, формує другорядні умови для зміни фінансового стану домогосподарств, а саме – падіння даних індикаторів нижче встановленого рівня свідчить про незадовільний стан щодо можливостей держави забезпечувати дані потреби населення.

Така ситуація, відповідно, зумовлює необхідність для домогосподарств збільшення обсягу фінансових ресурсів, що мають бути витрачені на окреслені напрями, а від так, відбувається зменшення потенційних можливостей домогосподарств щодо підвищення якості життя в частині забезпечення споживчих потреб або здійснення інвестиційних операцій. Такий індикатор стану соціальної безпеки як «сума невиплаченої заробітної плати» та його порівняння з фондом оплати праці, дає змогу оцінити рівень реальних отриманих фінансових ресурсів для домогосподарств.

Поряд з тим, фокусування лише на показниках соціальної безпеки є звуженим підходом, адже залучення домогосподарств до економічних процесів є значно ширшим, тим більш, у розрізі дослідження фінансової складової діяльності населення: домогосподарства не лише знаходяться в певних умовах, але й приймають економічні рішення для формування фінансової бази свого існування та власного розширеного відтворення. Варто пам'ятати, що саме домогосподарство є суб'єктом, який здатен відтворювати такий важливий ресурс як робоча сила. Відповідно до діючої методики, макроекономічна безпека – це «стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій»⁵.

З огляду на це, варто звернути увагу на складові макроекономічної безпеки як безпосереднього відображення стану та можливостей суб'єктів до відтворювальних процесів

саме в контексті дослідження фінансової безпеки домогосподарств. Зміни макроекономічних пропорцій відбуваються, зокрема, через такий важливий інструмент як податки, що підвищує значимість аналізу даних показників в контексті дослідження впливу податкових трансформацій на стан фінансової безпеки домогосподарств.

Для ідентифікації рівня фінансової безпеки домогосподарств варто звернути увагу на граничні значення окреслених показників, що встановлені відповідно до Методичних рекомендації (табл. 9.4.1)

Таблиця 9.4.1.

Значення індикаторів для нормування (для оцінки рівня соціальної та макроекономічної безпеки, вибірково)^{*5}

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
	XL крит	XL небезп	XL нездв	XL здв	XL опт	XR опт	XR здв	XR нездв	XR небезп	XR крит
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	1,5	1,8	2	2,5	3					
Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %						20	25	30	40	50
Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	-2	-1	-0,5	1	2	3	4	5	8	12
Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків	40	43	45	50	53	55	58	60	63	65
Схильність населення до заощаджень, %	3	5	8	10	12	14	16	18	20	22
Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	1	1,1	1,2	1,4	1,6					

⁵ Наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013р. №1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

Коцюрубенко Г.М. Вплив трансформаційних процесів у податковій системі на стан фінансової безпеки домогосподарств / Г. М. Коцюрубенко // Трансформаційні процеси у податковій системі України: монографія / І. С. Волохова, І. О. Луїна, М. О. Слатвінська, А. В. Хомутенко та інші / за ред. д-ра екон.наук І. С. Волохової. – Одеса: Атлант VOI COIU, 2018. – С. 310–319.

* L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини; R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Розгляд індикаторів макроекономічної та соціальної безпеки з позиції оцінювання фінансового стану домогосподарств є перспективним напрямком як розвитку персонального фінансового менеджменту (з точки зору оцінювання фінансового стану відповідно до встановлених критеріїв), так і формує передумови для макрорегулювання: погіршення певного індикатора в сукупності може бути нівельовано покращенням іншого, що вирівняє загальну ситуацію щодо рівня соціальної безпеки. Натомість цільовий підхід у розрізі фінансової безпеки домогосподарства дасть змогу максимально сконцентрувати увагу на існуючих проблемах та узгодити напрями державного регулювання з тенденціями розвитку фінансів домогосподарств.

Наприклад, з позиції забезпечення джерел фінансування освітніх і медичних послуг, які відповідно до законодавства України, є безоплатними, на справді ж їх фінансування здійснюється як з Державного бюджету і є недостатні, так і збільшує складову витрат домогосподарств, якої не має бути.

Наведений перелік індикаторів не можна вважати вичерпним, однак на основі розглянутих показників цілком можливо скласти загальну картину щодо стану фінансової безпеки, здійснивши порівняння з визначеними методикою граничними та оптимальними значеннями.

Як свідчить проведений аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств (табл. 9.4.2), оптимальне значення показника досягнуто лише за індикатором «Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу», що в цілому можна вважати позитивним явищем з огляду на те, що прожитковий мінімум відображає значення мінімальних витрат на забезпечення фізіологічних та духовних потреб. Поряд з тим, варто пам'ятати, що показник прожиткового мінімуму, на даному етапі розвитку економічної системи, не відповідає закладеному в нього змісту та не може розглядатись як еквівалент витрат на повноцінне відтворення населення. Окреслений аспект свідчить про те, що жоден з показників не може визначатись як оптимальний, більш того, більшість з них, окрім останнього, протягом аналізованого періоду демонструють значення, що характеризуються як

«незадовільні», а другий та третій показник взагалі свідчать про загрозову ситуацію щодо стану складових безпеки.

Таблиця 9.4.2

Показники оцінювання фінансової безпеки домогосподарств, за допомогою індикаторів соціальної та макроекономічної безпеки (вибірково), 2012-2016 рр.

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Роки				
		2012	2013	2014	2015	2016
1	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	2,8	2,8	3,0	3,2	3,4
2	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %	52,8	52,6	53,5	54,8	н/д
3	Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків	81,8	83,0	72,6	66,9	63,8
4	Схильність населення до заощаджень, %	13	9,1	2,4	1,13	н/д
5	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	1,12	1,07	1,09	2,6	1,16

Складено за: Україна у цифрах 2016: стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2017. – с.38, 95; Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Окреслені раніше тенденції змін непрямих податків прямо відобразились на збільшенні необхідності фінансування споживчих потреб, зокрема частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств постійно збільшується та виходить за межі допустимих «безпечних» значень. Варто звернути увагу, що цей процес ускладнюється існуючим інфляційним фактором (табл. 9.4.3).

Таблиця 9.4.3

Індекс споживчих цін в Україні, 2012-2016 рр., %

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
Індекс споживчих цін	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4

Складено за даними офіційного сайту державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Значного зниження у динаміці зазнала схильність домогосподарств до формування заощаджень, що свідчить про зменшення потенційних вільних фінансових ресурсів для економіки, а також, сигналізує про зміни у структурі фінансових ресурсів домогосподарств. Зокрема, мова може йти або про зменшення довіри до фінансових посередників, або про неможливість за рахунок отриманих грошових доходів здійснювати забезпечення потреб.

Структура грошових доходів домогосподарств представлена у таблиці 9.4.4

Таблиця 9.4.4

Структура грошових доходів населення України, 2011-2015 рр.,

%

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
заробітна плата	42	42	41	41	39
прибуток та змішаний дохід	16	15	16	17	19
доходи від власності (одержані)	5	6	6	6	5
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	37	37	38	37	38

Складено за даними офіційного сайту державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Розгляд структури грошових доходів населення дає змогу зробити наступні висновки⁶:

- доходи від оплати праці, а саме заробітна плата залишається пріоритетним джерелом формування доходної бази функціонування домогосподарства;

⁶ А. Kotsiurubenko. Regional features of formation of households financial resources of Ukraine / A. Kotsiurubenko// Innovations in Science and Education: Challenges of our time” Collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko, 2 Issue/ - London: IASHE, 2017.– p.3

- позитивною можна вважати тенденцію до збільшення питомої ваги такої складової як «прибуток та змішаний дохід», адже наявність цих доходів відображає частку доходу від підприємницької діяльності та розвитку бізнесу;

- окрему увагу слід приділити ситуації щодо одержання соціальної допомоги як складової грошових доходів домогосподарств. Значна питома вага цього виду доходу зумовлює стійку залежність населення від сторонньої допомоги (як то держави, родичів та сторонніх організацій). За існуючої економічної ситуації в Україні, що характеризується значною питомою вагою витрат на соціальне забезпечення (2014 – 59,1%, 2015 – 56,5% загальних витрат державного бюджету) та стійкою динамікою дефіциту бюджету (у 2014 р. – 78,1%, у 2015 р. – 45,2%), навантаження на державний бюджет у вигляді соціальних виплат є вкрай обтяжливим.

Проведення дослідження змін фінансової безпеки домогосподарств формує лише загальну картину щодо всього населення держави, однак, варто пам'ятати, що поряд з наявністю схожих тенденцій, що обумовлюються існуванням в межах однієї держави, а саме: законодавча база, загальна податкова та соціальна політика тощо, в кожному регіоні та області України проявляються власні специфічні особливості щодо формування фінансових ресурсів домогосподарств, які обумовлюються певними умовами, що склались в конкретній області. Особливої актуальності застосування такого підходу набуває з огляду на досить обмежені можливості держави щодо фінансування програм економічного та соціального розвитку із подолання виявлених проблемних аспектів, адже саме визначення чинників, що впливають на фінансову безпеку домогосподарств кожного окремого регіону та групування областей за схожими економічними ситуаціями дасть змогу цільового фінансування та акцентування уваги на проблемних аспектах⁷.

Виступаючи інструментом, в першу чергу державної політики, податкові зміни в будь-якому разі мають провадитись з урахуванням реакції не лише суб'єктів та платників податків, але

⁷ А. Kotsiurubenko. Regional features of formation of households financial resources of Ukraine / A. Kotsiurubenko// Innovations in Science and Education: Challenges of our time” Collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko, 2 Issue/ - London: IASHE, 2017.– p.5

Коцюрубенко Г.М. Вплив трансформаційних процесів у податковій системі на стан фінансової безпеки домогосподарств / Г. М. Коцюрубенко // Трансформаційні процеси у податковій системі України: монографія / І. С. Волохова, І. О. Луніна, М. О. Слатвінська, А. В. Хомутенко та інші / за ред. д-ра екон.наук І. С. Волохової. – Одеса: Атлант ВОІ СОІУ, 2018. – С. 310–319.

й прогнозуючи зміни фінансового стану саме домогосподарств, як кінцевих платників.